

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Open Access Refereed e-Journal & Refereed & Indexed

Article Type	Research Article	Accepted / Makale Kabul	16.06.2019
Received / Makale Geliş	12.03.2018	Published / Yayınlanma	17.06.2019

ELEŞTİREL DÜŞÜNME VE FELSEFE¹ CRITICAL THINKING AND PHILOSOPHY

Öğr. Gör. Eyyup Serkan ÖNCEL

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, Osmaniye / TÜRKİYE,
ORCID: 0000-0002-5337-5020

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, felsefe ve eleştirel düşünme arasındaki ilişkiyi belirleyip bu ilişkinin eleştirel düşünme sürecine neler katabileceği üzerine tespitlerde bulunmaktır. Bu çalışma, yurt içi ve yurt dışında yayınlanan makaleler, tezler, kitaplar ve akademik dergiler vasıtasıyla araştırma yapılarak oluşturulmuştur. Günümüz bilgi çağı olup yaşamda birçok doğru-yanlış bilgiyle karşı karşıya kalmaktayız. Önemli olan karşılaşılan bilgileri zihinsel süreçler vasıtasıyla eleştirel düşünme süzgecinden geçirip akıllı ve mantıklı sonuçlar çıkarmaktır. Bu noktada eleştirel düşünme becerilerinden yararlanmamız günümüzde zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir. Günümüzde eleştirel düşünme eğitim, psikoloji ve özellikle de felsefenin araştırma konusu haline gelmiştir. Dolayısıyla, her bir disiplin eleştirel düşünme ile ilgili farklı tanımlar üzerinde durmuştur. Eleştirel düşünme pratikte felsefi bir etkinlik olup felsefi düşünme de aynı zamanda eleştirel düşünmeyi gerekli kılmaktadır. “Sokratik Sorgulama, kuşkululuk, yansıtıcı düşünme” gibi felsefi yöntemler eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesi bakımından önem arz etmektedir. Felsefe “akla dayanması, sürekli soruşturarak alternatifleri kovalaması, güvenilir ve ön yargısız olması, olaylar karşısında gerekçeler sunması, bireyleri çıkarımda bulunmaya yönlendirmesi ve akıl yürütme çabasında olması” bakımından eleştirel düşünme becerileri için büyük katkılar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Eleştirel düşünme, Sorgulama.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the relationship between philosophy and critical thinking and find out what this relationship can contribute to the critical thinking process. This study was conducted through researches, articles, theses, books and academic journals published both in Turkey and abroad. Today, we are in the information age and we face many right and wrong information in life. The important thing is to pass the information through the critical thinking filter through mental processes and make intelligent and logical conclusions. At this point, the use of critical thinking skills has become a necessity today. Today, critical thinking has become a research topic of education, psychology, and especially philosophy. Therefore, each discipline has focused on different definitions of critical thinking. Critical thinking is a philosophical activity in practice, and philosophical thinking also requires critical thinking. Philosophical methods such as Socratic Questioning, skepticism, reflective thinking are important for the development of critical thinking skills. Philosophy makes a great contribution to critical thinking skills in terms of reasoning, pursuing alternatives by constantly investigating, being reliable and without prejudice, presenting reasons in the face of events, directing individuals to make inferences and trying to reason.

Keywords: Philosophy, Critical Thinking, Questioning.

1. GİRİŞ

Yaşadığımız bilgi çağında bilgi gün geçtikçe önem kazanmakta ve bilgiyi elde etmek kadar bilgiyi zihinsel süreçlerden geçirerek irdeleme durumu da önem teşkil etmektedir. Bilginin baş döndürecek kadar hızlı değişimi ve günlük hayatta insanların doğru yanlış birçok bilgiye maruz kalması, kendilerine sunulan iddia ve önermeleri eleştiri süzgecinden geçirmeleri ve mantıklı kararlar verme zorunluluğunu doğurmuştur. Bu mantıkla, insanların “ne” düşündüklerinden çok “nasıl” düşündükleri üzerinde önem kazanmıştır. Bu sürece bağlı olarak da insanların daha mantıklı ve bilinçli düşünebilmelerini sağlayacak bir kavram olan “eleştirel düşünme becerisi” gündeme gelmiştir. Günümüzde eğitim, psikoloji ve felsefe

¹ Bu makale Atatürk Üniversitesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalında yürütülmekte olan “Din Eğitiminde Eleştirel Düşünme” isimli doktora tezinden üretilmiştir

gibi bilim alanları eleştirel düşünmeyi araştırma konusu yapmaktadır. Bu bağlamda, bahsedilen bu bilim dalları eleştirel düşünme ile ilgili kendi tanımlarını yaptıklarından, alanyazında eleştirel düşünme ile ilgili farklı tanımların yapıldığı görülmektedir. Halonen (1995) eleştirel düşünmeyi “bireyin ne yaptığı veya inandığı şeyle ilgili akılcı kararlar verirken şüpheli biçimde ve derinlemesine düşünerek bir etkinlikle meşgul olma eğilimi veya becerisi” olarak tanımlamaktadır.

Çubukçu 'ya (2004) göre eleştirel düşünme, “içinde bulunulan durumu anlayabilmek amacıyla yapılan aktif, amaca yönelik zihinsel sürece verilen addır.” Beyer (1985) ise eleştirel düşünmeyi, “bilgiyi toplama, değerlendirme ve etkili biçimde kullanma becerisi” şeklinde değerlendirmektedir. Cüceloğlu (1995: 255-256) eleştirel düşünmeyi kendi düşünme sürecimizin farkında olarak, aynı zamanda da başkalarının düşünme süreçlerini de göz önünde bulundurarak, öğrendiklerimizi uygulayıp etrafımızdaki olayları anlayabilmemizi sağlayan aktif ve bilinçli bir zihinsel süreçtir şeklinde ifade etmektedir.

Gürkaynak, Üstel ve Gülgöz (2008: 2) eleştirel düşünmeyi, bireylerin kendi kontrolleri altında gerçekleştirdikleri, her türlü önyargının, basmakalıp fikrin ortaya konup değerlendirildiği, farklı yönlerinin tartışıldığı, akıl yürütme yoluyla çeşitli değerlendirmeler, fikirler ve davranışlar elde edildiği bir düşünme şekli olarak ifade eder. Elder ve Paul'e (2013) göre ise eleştirel düşünme, “düşünmeyi analiz etme, düşünmeyi değerlendirme ve düşünmeyi geliştirme olmak üzere iç içe geçmiş üç aşamadan oluşan bir süreçtir.”

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı gibi eleştirel düşünme, bireylerin bilgilerin ya da iddiaların doğruluğunu ve güvenilirliğini kanıtladığı, sorguladığı, konular hakkında karar verirken farklı kriterlerden yararlandığı, okudukları ya da duydukları şeyleri kabul etmeden önce delilleri ve kaynakları gözden geçirdiği, analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey düşünme becerilerini kullandığı bir süreçtir. “Muhakeme, eleştirel yargılama, sorgulama ölçüt, bakış açısı” gibi unsurlar felsefenin başvurduğu yöntemler arasındadır. Dolayısıyla, felsefenin yöntemlerini göz ardı ederek, felsefi tutumla alakalı farkındalık oluşturmada eleştirel düşünme sürecinin üzerinde durmak oldukça zordur. Bu bağlamda, felsefe ve eleştirel düşünme arasındaki ilişkiyi belirleyip bu ilişkinin eleştirel düşünme sürecine neler katabileceği üzerinde tespitler yapmak yararlı olacaktır.

2. ELEŞTİREL DÜŞÜNME VE FELSEFE

Felsefe, Grekçe bileşik bir sözcük olarak philosophia sözcüğüyle karşılanmıştır. Philosophia sözcüğü, sevmek anlamına gelen phileo fiiliyle bilgelik anlamına gelen sophia sözcüklerinden türetilmiştir. Bilgelik sevgisi veya hikmet arayışı anlamlarına gelir (Cevizci 2015: 16). Felsefe birçok konuda insana doğru ve açık bir şekilde düşünebilmeyi öğretir.

Var olduğu andan itibaren insan, içinde bulunduğu çevre ve var oluş sebebi hakkında düşünmüş ve düşünme eylemini de hala sürdürmektedir. İnsanoğlunun icra ettiği bu özellik sonucunda felsefenin, felsefenin alanlarının ve bunların sorgulamış olduğu ilimlerin meydana çıkıp gelişim göstermesi mümkün kılınmıştır (Keskin, 2011: 43). Hakikaten, insanın içinde yaşadığı dünyayı, bulunmuş olduğu toplumu, kendinden evvelkini ve tüm yönleriyle özellikle kendini tanımayı ve bilmeyi istemesi insanı insan yapan önemli özelliklerden sayılabilir (Cevizci, 2015: 1). Felsefe sayesinde insanlar, kendisine, içindeki dünyaya, insanlara soru sorma suretiyle bilme arzusunu giderme gayretine girmiştir. Bundan dolayı, insan, yaratıcı zekâsı ve hayal gücünü birleştirmek suretiyle “araştırma, inceleme, analiz ve sentez” gibi çeşitli yöntemlere odaklanmıştır. Fakat bu bilme ve öğrenme isteği tüm bu çabalara rağmen tam olarak giderilememiştir. Zira insanoğlu öğrenme ve bilme durumunda olduğu birçok olgu ve kavramın farkındadır. Bu şekilde, insan aklı hep daha fazlasını bilmek ve öğrenmek istemekte, bilinmeyen hakkında ilgi ve merak ile ortaya konulan icat ve keşifler sonucu birçok bilimsel ürünün de mimarı konumuna gelmektedir. İnsanoğlu, sahip olduğu veri ve olgularla yetinmeyip yaşadığı dünyanın duvarlarını hep aşmak istemiştir. Böylece, ilk olarak eskiyi ve olağanı eleştirerek işe koyulmuştur. Yani, geleneklerini tam olarak reddetmekten ziyade, sağduyulu bir ayrımı tercih ederek bazı yönlerini almaya çalışmıştır. Belli bir mantık ve akıl kapsamında yapılan entelektüel düşünce yapısıyla, bu ayrım mümkün hale gelmiştir. Bu bağlamda insanoğlu; kalıplaşmış, alışlagelmiş, toplum için herhangi bir yararı bulunmayan, toplumun da geriye gitmesine sebep olan olgu ve düşünceleri ortadan kaldırıp, bunun yerine kişisel, kaliteli, analitik ve disipline edilmiş bir düşünce sisteminin kurulması hedefini

benimsemiştir. Eleştiri bu bağlamda, yıkıcı bir nitelik taşımaktan ziyade yeni bilimsel bilgilerin üretimine ve gelişimine etkin ve yapıcı bir katkı sağlamıştır.

Aristoteles'in tanınmış eseri olan Metafizik "bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler" sözü ile başlamaktadır. Felsefeyi esas olarak bir sorgulama ve eleştiri, karşılıklı olarak tartışma faaliyeti olarak anlayan Sokrates, dost meclislerinde, sokakta, akşamları başlayıp sabahlara kadar devam eden şölenlerde felsefe yapmış, başkalarıyla birlikte bir diyalog formu şeklinde hakikatleri aramıştır. Tartışmaya dayalı olarak başkalarıyla birlikte gerçekleştirilen felsefe anlayışı Sokrates'in öğrencisi olan Platon tarafından da sürdürülmüştür. Felsefe, Sokrates ve öğrencilerinin yaptıkları gibi, sorgulamaya ve düşünmeye istekli olan insanların gerçek hayata geçirdikleri ve entelektüel bir alışveriş süreci içinde, karşılıklı muhabbet ya da tartışmalarla meydana gelen bir faaliyettir. Felsefeyi gerçekten felsefe yapan şey sorgulama, tefekkür ve tartışmadır, yoksa filozoflar tarafından felsefi problemlere getirilmiş olan çözümleri okumak ya da felsefe bilmek değildir (Cevizci, 2015: 14-15). Felsefede soru sormak ve bu sorular üzerinde düşünmek önem teşkil etmektedir.

Socrates, "Araştırılmayan, incelenmeyen, üzerinde düşünülmeyen bir hayat, yaşamaya değmez" demiştir (Arslan, 2005: 15). İşte bu noktada felsefe; özünde araştıran, düşünen, sorgulayan, felsefi problemler ve sorulara kendi yanıtlarını verme gayreti içinde olan ve insanların düşünce alışverişiyle hayatta kalan bir araştırma türüdür. Aristo felsefeyi "varlık olmak bakımından varlığın ilmidir" şeklinde tarif etmektedir. Farabi de varlık kavramına değinerek felsefeyi "var olmaları bakımından varlıkların bilinmesidir" diyerek açıklamaktadır. İbni Sina ise "felsefenin gayesi, nesnelere hakikatlerine bir insanın vakıf olabileceği kadar vakıf olmaktır" diyerek felsefeyi açıklamaktadır. Modern felsefenin babası Descartes, "felsefe sözünden bilgeliği incelemek anlaşılır. Bilgelikten de insanın bilebileceği kadar, bütün şeylerin tam bilgisi anlaşılır" diyerek felsefeyi açıklamaktadır. Karl Marx'ın tarifine göre ise felsefe "dünyayı değiştirip yeni bir dünya kurmadır." Bir Türk filozofu olan Hilmi Ziya Ülken'e göre ise felsefe "bir eleştirme ve tespit etme faaliyetidir" (Bolay, 2007: 9-11). Kant ise felsefeyi "Kendisini akla dayanan nedenlerle meşrulaştırma amacı ve iddiasına sahip olan her türlü düşünme etkinliği" şeklinde tarif etmektedir (Arslan, 1989). Felsefe görüldüğü üzere sorgulama yaparak düşünme işlemidir.

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı gibi felsefenin birçok tanımı mevcuttur. Bu tanımlar filozoflara göre değişiklik gösterdiği gibi felsefenin ele aldığı konulara göre de değişiklik arz etmektedir. Mesela ahlak açısından yapılan bir felsefe tarifiyle varlık açısından yapılan felsefe tarifleri arasında fark vardır. Filozofların felsefe ile ilgili tarifleri ele aldıkları konuya göre değişiklik gösterebilmektedir. Filozofların ufkunun zenginliği ve genişliği bu tanımları etkileyebilmektedir.

Kuramsal olarak bakıldığında, eleştirel düşünme ile felsefe arasında kuvvetli bir ilişkiden söz edilebilir. Felsefe özü itibarıyla düşünen, sorgulayan, eleştiren, araştıran ve felsefi sorulara kendi yanıtlarını vermeye çalışan bireylerin düşüncelerini paylaşımıyla devam eden bir araştırma türüdür. Cevizci'ye (2015: 7) göre felsefe "eleştirel ve özgür düşünme etkinliğidir." Felsefe gerçekten de bilgelik peşinde koşan, hikmeti arayan derin bir düşünce şeklidir. Felsefe veri olarak incelediği tüm bilgileri eleştiri süzgecinden geçirir ve dolayısıyla felsefi düşünce eleştirel düşüncedir denilebilir.

Çeşitli bilimlerin ve bilgi türlerinin nesnel önemini tespit etmek için konuyla alakalı varsayımları, ilkeleri, sonuçları, mantıksal temelleri, dayandıkları kaynakları eleştirel inceleme tabi tutmak ve bu incelemeyle hem bilginin yapısını, özünü, ilkelerini hem de bilginin geçerliğini, yönetimini, sınırlarını ve koşullarını araştırmak bilgi felsefesiyle ilişkilidir (Erişen 2004). Bilginin kaynağına ve elde edilme şekillerine göre getirilen değişik yorumlar farklı bilgi felsefesi yaklaşımlarını ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birisi de akılcılıktır. Akılcılığa göre bilginin kaynağı akıldır ve doğru bilgiye ancak akli ve düşünce yoluyla varılabilir (Topçu, 2005).

Eleştirel düşünme aslında felsefi bir etkinlik arz eder. Alanyazın incelendiğinde, eleştirel düşünmeyi Platon'un Sokratik diyaloglarında bulunan doğru bilgiyi arama işlemine kadar gerilere götürmek mümkündür. Eleştirel düşünme bilgelik erdemleriyle özdeşleşmektedir ve Antiklerin "bilge," modernlerin de "eleştirel düşünür" şeklinde tanımladıkları bireyler benzer özellikleri taşırlar (Gündoğdu, 2009). Eleştirel düşünme, doğru bilgiyi arama, bulma ve bilgiyi sorgulayarak eleştiri süzgecinden geçirme etkinliğidir.

Kısaca, felsefe mutlak olarak inanmaktan ziyade, varlıklara ve olaylara eleştirel bir bakış açısıyla bakmayı ilke edinen, araştıran, sorgulayan ve doğruları herhangi bir dogmaya bağlı kalmadan bulmaya çalışan bir alandır (Elmalı ve Özden, 2016: 16-17).

Felsefeciler, eleştirel düşünmeyi farklı biçimlerde tanımlamışlardır. Bu tanımları da incelenirse eleştirel düşünme ve felsefe arasındaki ilişki daha iyi anlaşılabilir. Bu tanımlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

Gündoğdu (2009: 63) eleştirel düşünmeyi; mantıklı kararlar verme, bilgilere merak ve şüpheyle yaklaşma, eylemler karşısında akıl yürütme, problem çözme, bilgilerle ilgili kanıt arama, doğru kanıtlar ışığında doğru sonuçlara varma, tüm bunları yaparken sürekli kendini sorgulama ve denetleme, kendini sürekli düzeltme gibi unsurların üzerinde duran derinlemesine bir düşünme şekli olarak tanımlamaktadır.

Facione (1998), eleştirel düşünmeyi maksatlı ve öz-düzenleme yargısı olmakla beraber yorumlama, analiz, değerlendirme ve çıkarımın yanında ilgili yargının bağlı olduğu kavramsal, metodolojik veya bağlamsal hususların açıklaması olarak tanımlar. Ona göre, eleştirel düşünme sorgulama aracı olarak önemlidir. Eleştirel düşünme, kapsamlı ve kendini düzeltebilen insan fenomenidir/olayıdır. İdeal bir kritik düşünür; meraklı, bilgili, kişisel önyargularla karşılaştığında dürüst, yargıda bulunurken temkinli, düşünmeye istekli, konular hakkında açık, karmaşık konularda düzenli, ilgili bilgileri ararken çalışkan, kriterleri seçerken mantıklı, soruşturmaya odaklı ve kalıcı sonuç arayan kişidir. Facione eleştirel düşünmenin bilinçli bir düşünme şekli olduğunu belirterek bilginin yorumlandığı, analiz edilip değerlendirildiği ve sorgulandığı bir süreç olduğunu ileri sürmektedir.

Yıldırım (1997: 283) “Eleştirel düşünme, ölçülü kuşkuculuk içinde ilgi konusu olan bir görüş, bir sav, bir açıklama veya bir değer yargısını, bir davranış, bir durum, bir yapıt veya oluşumu kendine özgü ölçütlere başvurarak, doğruluk ya da geçerlilik yönünden nesnel ve ussal bir yaklaşımla irdeleme etkinliğidir” diyerek eleştirel düşünmeyi tanımlamaktadır. Yıldırım’ın eleştirel düşünme tanımında bu düşünce türünün şüphecilığe bağlı olup nesnel bir şekilde değerlendirildiğinden bahsedilmektedir.

Paul’e (1993: 20), göre eleştirel düşünme, kişinin düşüncesini oluşturmada ve şekillendirmede sistematik bir yoldur. Bu kasıtlı ve detaylı bir şekilde işlev gösterir. Eleştirel düşünme, disiplinli ve kapsamlı bir süreç olup zihinsel standartlara bağlıdır. Eleştirel düşünme, düşünme sürecinde daha iyi düşünebilmek için kişinin kendi düşüncesi hakkında düşünmesidir. Paul, eleştirel düşünme sürecinde kişinin kendi düşünmesi hakkındaki düşünmesine dikkat çekmektedir. Bu düşünce şekli kasıtlı olup kapsamlı ve disiplinlidir.

1990 yılında eleştirel düşünme hakkında disiplinler arası bir tanımın yapılması nedeniyle Amerika Felsefe Derneği (APA), Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri’nden 46 kuramcıyı eleştirel düşünme ile ilgili çalışma yapmak için davet etmiştir. Bu çalışmanın sonucunda eleştirel düşünmenin “bireyin ne yapacağına ve neye inanacağına karar vermesi için çözümleyici, değerlendirmeye yönelik bilinçli olarak yargılarda bulunması ve bu yargıları ifade etmesi” şeklinde tanımı yapılmıştır (Facione 1990: 3).

Lipman’ın (1988: 39) tanımına göre eleştirel düşünme, belirli ölçütler kullanılıp bu ölçütlere göre değerlendirilme yapılan bir düşünme şeklidir.

Ennis (1989: 10), kişinin yaptıkları ve inandıkları hakkında seçim yaparken akıllıca ve derin bir şekilde düşünmesidir diyerek eleştirel düşünmeyi tanımlamaktadır.

Eleştirel düşünme, öğrencilerin hâlihazırda sahip oldukları bilgiyi uygulamaya koydukları ve gerektiğinde bu ön bilgilerini kendi düşünceleri vasıtasıyla değiştirdikleri ya da adapte ettikleri bir süreçtir (Norris, 1985: 40).

Eleştirel düşünmede felsefi yaklaşım genel olarak; iyi düşünme ilkeleri, insandaki düşünce kavramı ve tarafsız, gerçekçi bir dünya görüşünün gerektirdiği zihinsel beceriler hakkında odaklanmaktadır (Kurnaz, 2013: 10). Felsefe alanında yapılmış olan bu tanımlara göre eleştirel düşünme; argümanları tarafsız, sistematik, net ve kesin bir şekilde akıl ve mantık çerçevesinde sorgulayan, düşünme üzerine düşünmemizi sağlayan bir süreç olarak tanımlanabilir.

Felsefe ile eleştirel düşünme arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için felsefe alanındaki bazı kavramların açıklanması yararlı olacaktır.

2.1. Sokratik Sorgulama

Sokratik sorgulama, antik dönem Yunan filozoflarından Sokrates'in felsefi düşünüş ve bilgiyi, soru sorma yöntemiyle öğretme şeklidir. Sokrates'in M.Ö. 469 yılında Atina'da doğduğu bilinmektedir. Sokrates için her şey insandan ibaretti. Onun için en önemli şey insanları ve kendini incelemektir. Yetiştirdiği dönem itibarıyla Atina her bakımdan alçalma göstermiştir. Oradaki halk çalışmanın adiliğini, zevk ve sefaletin lezzetini öğrenmekteydi. Sokrates, hayatını bu kötülüklerle mücadele etmekle geçirmiştir. Sokrates'in sorular sorarak öğrencilerine bilgileri öğretmesi "Sokratik Diyalog" adıyla da bilinir. Sokratik sorgulamayla karşıdaki kişiye yeni bir şey öğretilmemektedir. Buradaki amaç, kişiye bildiğini anımsatmak ve tekrar buldurmaktır. Bu yöntem, kişide var olanı ortaya çıkarmayı amaçladığı için "doğurtma yöntemi" olarak da anılır (Aydın, 2008). Sokrates kendine özgü bir yöntemle insanları sınamayı bilgilendirmeye çalışmıştır.

Bilgi, Sokrates'e göre düşünce olarak ifade edilmektedir. Düşünce de bireylere soru sorularak ortaya çıkarılabilmektedir. Sorular vasıtasıyla bu doğrultuda, düşüncelerdeki çelişkiler açığa çıkartılıp tartışılmaktadır. Düşünce çevresinde dolaşan arayış ve tartışmalar, buna paralel olarak bireyi hakikat doğrultusunda bir arayış içine yönlendirmektedir (Ensar, 2003: 268). İnsanlar sorular vasıtasıyla düşünmeye ve eleştirmeye motive olur.

Sokrates'in yöntemi ironie (alay) ve maieutique (doğurtma) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Sokrates alay bölümünde karşıdaki insanların yanlışlarını düzeltmekte ve arkasından doğruları göstermekteydi. Karşılıklı konuşma diyalog yolunu bu bölümde kullanmıştır. Karşılıklı konuşma anında karşıdaki kişilere hiçbir şey bilmediğini söyleyerek onların fikirlerini söylettiriyordu. Ardından, bu düşüncelerle ilgili yanlışları ortaya koyuyordu. Karşıdaki kişilerin yanlışlarını teker teker açıklayarak adeta onlarla alay ediyordu. Doğurtma aşamasında ise, Sokrates karşıdaki kişinin sağlam zannettiği bilgileri sarstıktan sonra soru-cevap tekniğiyle konuşmayı sürdürerek onlara doğru şeyleri bulduruyordu (Aydın 2001). Bu yöntem genel olarak karşıdaki kişinin zihninde saklı olan doğruları önceden özenle düzenlenmiş sorularla açığa çıkarma ve nihayetinde kişiye gerçeği buldurma temeline dayanmaktadır.

Günümüzde Sokrates'in yöntemi eleştirel düşünmenin en önemli stratejilerinden biri olmuştur. Eleştirel düşünmeyi geliştirmede Paul, Binker, Jensen ve Kreklau Sokratik (1990) soru sormayı önermektedir. Sokratik soru sormada amaç öğrencilerin yaptıkları tercihleri ya da sahip oldukları fikirleri yargılamaktan ziyade eleştirel düşünme becerilerini geliştirmektir. Farklı konu alanlarındaki iç görülerin ortaya çıkarılma hususunda da Sokratik sorgulama önem teşkil etmektedir. Bu ifadeyle kastettiğiniz şey ne? Bu ifadeyi değişik biçimlerde nasıl açıklarsınız? Size göre buna inanmak için bu kanıt yeterli midir? Böyle bir inanca sizi hangi etmenler yönlendirdi? Böyle bir durumda nasıl bir seçeneğiniz olurdu? gibi Sokratik sorularla eleştirel düşünme geliştirilebilir (Şahinel 2002). Eleştirel düşünme özü itibarıyla bir sorgulama etkinliğidir.

Eleştirel düşünenler sorgulamadıkları takdirde hiçbir anlam ifade etmezler. Soru sorma, derinlemesine inceleme ve görüşlerin altında yatan nedenlere kadar inme eleştirel düşünme faaliyetinin en can alıcı noktasıdır. Eleştirel düşünenler, diğer kişileri küçük düşürmek için değil de onların ne düşündüklerini öğrenmek için sorgulama teknikleri kullanabilirler. Bu sorgulama teknikleri onlara düşüncelerini geliştirmeleri için yardımcı olacaktır. Yeni bir fikirle karşılaştıklarında, onu anlamak, yaşantılarıyla ilişkilendirmek, onun etkilerini, neticelerini ve değerini belirlemek isterler. Eleştirel düşünürler başkalarının kendilerini sorgulamalarından rahatsız olmaz, şaşırmaz, korkmaz ve kırılmazlar. Onlar, iyi soruları bir düşünce deseni oluşturmak için bir fırsat olarak karşılarlar (Paul vd., 1990: 56-102). Soru sormak ve sorgulanmak eleştirel düşünmede her zaman bir avantajdır.

2.2. Kuşkuçuluk

Kuşku, merak ve hayret düşüncenin oluşmasını tetikler. İnsan tabiatı gereği bilme gücü ve arzusuna sahiptir. Tanıdık olmadığı şeyler karşısında hayrete düşen insan, o şeylerle ilgili bilgi sahibi olmak ister ve nihayetinde onlar hakkında merak eder. Kuşkuyla beraber hayret ve merak duygusu tamamlanarak felsefi sorgulama harekete geçer. Kuşku, bir şeyin görüldüğünden daha başka olabileceğini görünenin arkasında daha değişik nedenler olabileceğini düşünme eğilimi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Arslan 2005: 61). Kuşku bireyin kendisine sunulan bilgileri körü körüne kabul etmeyip sorgulamasına ve düşünmesine yol açar. Doğru bilgiye ancak kuşku duyarak ulaşılabilir.

Kuşkuculuk hakkında bilgi verilirken özellikle metodolojik kuşkuculuk hakkında bilgi verilecektir. Metodolojik kuşkuculuk, kesin bilginin mümkün olduğunu savunmaktadır. Kesin bilgiye ulaşmada bu yaklaşım kuşkuyu bir araç olarak görmektedir. Bu bağlamda kuşku, varılan sok nokta değil, sadece bir araç ya da yöntemdir. Burada, metodolojik kuşkuculuğun en yetkin örneği olarak Sokrates'ten bahsedilebilir. Sokrates, kesin bilginin var olduğundan emindi. Onun varlığından emin olduğu bilgi, ahlak bilgisiydi. Sokrates, ahlaklılığın olağanüstü büyük önemine inanmakla beraber bu konuda insanlara hazır bilgi vermeyi reddetti. İnsanların bu konuda gerçek bilgiye sahip olmaktan ziyade sağdan soldan derlenmiş bilgiye sahip olduklarını gördü. Ona göre Yunanlılar ahlaki bilgiden yoksundu. Bu insanlar neyin iyi, neyin kötü olduğunu, cesaretin, adaletin, ölçülülüğün ne olduğunu bilmiyorlardı. Bu yüzden, Sokrates Yunanlılara bilgisizliklerini göstermeye çalıştı.

Sokrates, bir araç olarak kuşkuyu kullanmıştır. Kendisinin hiçbir şey bilmediğini söylemiştir: “Bildiğim tek bir şey var, o da hiçbir şey bilmediğim.” O, başka insanlarla ahlak konusunda bilgi araştırmasına girerken, onlara hazır bilgi vermeyi ilk baştan reddetmiştir. Sokrates Yunanlılarla yaptığı bu türden alıştırmalarda, karşısına bir konuyu, örneğin adalet konusunu çok iyi bildiğini iddia eden bir kişiyi alıyor ve kendisinin de hiçbir şey bilmediğini söyleyerek, o kişiden adalet konusu anlatmasını istemiştir. Sokrates, tartışma başlayınca, sorular sorarak karşısındaki kişinin yaptığı adalet tanımının içerdiği çelişki ve güçlükleri ortaya çıkartmıştır. Tartışmanın sonucunda, O amacına ulaşmıştır. Karşısındaki kişi adaletin ne olduğunu bilmediğini ifade etmekteydi. Bu kişi aslında bu kavramı eskiden de bilmiyordu, ama bildiğini zannediyordu. Bu durumda, Sokrates artık ona bilmediğini göstermiştir. Bu durumda, ilgili kişi artık ilkinden daha iyi bir durumdadır. Çünkü bildiğini sanan kişi bilgiye sahip olmak için hiçbir çaba göstermez (Cevizci, 2015: 60-61). Bilmediğini gören kişi ise bilgisizliğinden utanıp bilgiyi aramaya başlar.

Gerçekler eleştirel düşünen bireyler için aslında birer tutkudur. Bu tutku sayesinde eleştirel düşünenler yanlışları ayırt edip doğruları armada ve hatalı olanları reddetmede cesaret kazanırlar. Diğerlerinin düşünce ve fikirlerini hemen kabul etmeyip onların doğruluğunu tespit ettikten sonra onları kabul ya da ret ederler (Tok ve Sevinç 2010: 68). Eleştirel düşünme şüpheciligi benimser. Şüphecilik bize sunulan bilgilerden kuşku duymamızı ve bu bilgileri benimsemeden önce geçici olarak askıya almamızı sağlar. Böylelikle, karşılaştığımız bilgileri ve iddiaları körü körüne kabul etmemizi engelleyerek bunları incelememizi ve sorgulamamızı teşvik eder.

2.3. Yansıtıcı düşünme

Yansıtıcı düşünmenin felsefi temelleri John Dewey tarafından atılmıştır. Dewey, insanların yaşamları boyu elde ettikleri tecrübeler vasıtasıyla yeni bilgiler elde edebileceklerini savunmuştur. Dewey (1933:55) yansıtıcı düşünmeyi, bireyin bir bilgi veya düşünceyi ve kendi hedeflediği sonuçlara varmayı destekleyici bir bilgi yapısını istikrarlı, dinamik ve özenli bir şekilde düşünmesidir şeklinde açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle, fikirlerin basit bir şekilde sıralanması değil, birbiriyle ardışık ve bağlantılı bir şekilde birbirini takip etmesidir. Yansıtıcı düşünme, bireyi tek bir bakış açısından ya da tek yönlü düşünmeden dolayı ortaya çıkacak olumsuz etkilerden kurtarıp bireysel gelişime de yardımcı olur. Problemleri farklı yönlerden ele almamıza, alternatif bakış açıları geliştirilmesine, gerektiğinde bakış açımızı değiştirmemize, problemleri yeniden düzenlememize yardımcı olur. Genel olarak yansıtıcı düşünme kavramı dört boyutta ele alınmaktadır.

- 1- Yansıtıcı düşünme, görüşler arasında mantıklı ilişkiler içeren bir ardışıklık içerir. Bir görüş kendinden bir önceki görüşe dayanmaktadır ve kendinden sonra gelen görüşün de uygunluk durumunu tespit eder.
- 2- Yansıtıcı düşünmede olay ve olguların temelinde duygu ve inançlar yatmaktadır.
- 3- Yansıtıcı düşünmedeki inancın dayanak noktası bulgulara dayanır. Düşünceler bu bulgular çerçevesinde uygun ya da uygun olmama koşulu açısından onanırsa da ret edilir.
- 4- Yansıtıcı düşünme bir araştırma süreci olup karşılaşılan problemleri çözmeye dayanır.

Yansıtıcı düşünür etkileyici bir oto kontrolü barındırmakla beraber özeleştiride bulunabilir, denetim ve eleştiriye de açıktır. (Kazu ve Demiralp, 2012). Ünver'e (2003: 5) göre yansıtıcı düşünme, kişinin öğrenme ya da öğretme yöntemi ve öğretme düzeyiyle ilgili olumluluk ve olumsuzlukları tespit etme ve problemleri çözme amaçlı bir düşünme sürecidir. Taggart ve Wilson (1998: 2) ise yansıtıcı düşünmeyi,

eğitimi ilgilendiren durumlarda bilinç ve mantık içeren kararlar alabilme ve ilgili kararlarla ilgili sonuçları değerlendirebilme süreci olarak tanımlamaktadır. Schön'ün (1983: 62) belirttiğine göre yansıtıcı düşünme, eylem esnasında bireyin gerçekte ne yapıyor olduğunu sorgulama ve yaptığı hakkında sonra yeniden düşünerek bu kapsamda genel bilgilerini düzenleme sürecidir. Bu tanımlardan yola çıkarak yansıtıcı düşünme, genel anlamda bireyin yaşantıları hakkında derinlemesine düşünerek kendi düşünce sürecine ilişkin sorgulama yapabilme, kendini değerlendirebilme ve nihayetinde bu sorgulama ve değerlendirmeler kapsamında oluşan problemleri çözmek amacıyla ne tür şeyler yapabileceğini düşünme sürecidir.

Sorgulamayla kendini değerlendirmeyi yansıtıcı düşünmenin özellikleri içinde sayabiliriz. Başka bir deyişle, yansıtıcı düşünen bir birey aynı durumda kendisine eleştirel bir bakış açısıyla da bakabilmelidir. Eleştirel düşünmede olduğu gibi yansıtıcı düşünmede de uygun olan düşünceler üretilmekte, seçilmekte ve uygun olmayan düşünceler ise ayıklanmaktadır (Gelter, 2003). Alan yazına bakıldığında eleştirel düşünme ile yansıtıcı düşünmenin; analiz edebilme, kestirimde bulunabilme, akıl yürütebilme, yargılayabilme gibi birçok komplike süreç bakımından bağlantılı görüldüğu söylenebilir. Eleştirel düşünme, yansıtıcı bir faaliyet olup, her zaman sorgulamayı gerektirir ve ne yapılp nelere inanılacağını, düşünmek suretiyle kararlaştırmak olduğu da belirtilebilir.

3. SONUÇ

Felsefi düşünüş; kuşkucu, irdeleyici, çözümleyici, eleştirici ve çok yönlü bir düşünme şekli olması bakımından eleştirel düşünme ile doğrudan ilişkilidir. Felsefi düşünüş sürecinde "eleştiri, sorgulama, özgür bir şekilde derinlemesine düşünme" gibi beceriler önemli rol oynar. Bu beceriler aynı zamanda eleştirel düşünme sürecinin de gerekli becerileri arasında yer alır. Felsefe özünde kuşku ve soru ile başlar. Felsefe araştıran, sorgulayan ve bilgileri akıl süzgecinden geçirip mantıklı çıkarımlar yapan bir sürece dayanır. Honer ve Hunt'un (1996) belirttiği gibi "Felsefe ile düşünmek, eleştirel ve kurallı düşünmeyi, eleştirel düşünmenin ilkelerini işe koşmayı, kendini açık ve anlaşılır bir biçimde ifade edebilmeyi" gerekli kılmaktadır. Felsefe ile düşünmek aslında eleştirel düşünmenin kendisidir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, eleştirel düşünme pratikte felsefi bir etkinlik olup felsefi düşünme aynı zamanda eleştirel düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Felsefe de kullanılan yöntemlerden soru sorma, Sokratik Sorgulama, kuşkuculuk, yansıtıcı düşünme gibi yöntemler eleştirel düşünme becerilerinin gelişimi için de gereklidir. Sonuç olarak, felsefe "akla dayanması, sürekli soruşturarak alternatifleri kovalaması, güvenilir ve ön yargısız olması, olaylar karşısında gerekçeler sunması, bireyleri çıkarımda bulunmaya yönlendirmesi ve akıl yürütme çabasında olması" bakımından eleştirel düşünme becerileri için büyük katkılar sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Arslan, A. (2005). *Felsefeye giriş*. Ankara: Adres Yayınları.

Arslan, A. (1989). Felsefe, Mantık ve Bilim Tarihi. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(19), 9.

Aydın, H. (2008). Sokrates'in Felsefesi Işığında Sokratik Yönteme Analitik Bir Yaklaşım. *Üniversite ve Toplum Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 8(2), 1-6.

Aydın, M. Z. (2001). Aktif Öğretim Yöntemlerinden Buldurma (Sokrates) Yöntemi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 55-80.

Beyer, B. K. (1994). Critical Thinking: What is it? *Social Education*, 49(4), 270-276.

Bolay, S. H. (2007). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Cevizci, A. (2015). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Say Yayınları.

Cüceloğlu, D. (1995). *İyi Düşün Doğru Karar Ver*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Çubukçu, Z. (2004). Öğretmen Adaylarının Düşünme Stilllerinin Belirlenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 87-106.

Dewey, J. (1933). *How We Think: A Restatement of The relation of Reflective Thinking to the Educative Process*. Boston: D. C. Heath Publication.

- Doğanay, A. ve Ünal, F. (2006). Eleştirel Düşünmenin Öğretimi. *İçerik Türlerine Dayalı Öğretim (ss. 209-261) İçinde*. Ankara: Nobel Yayın-Dağıtım.
- Elder L. ve Paul, R. (2013). Critical Thinking: Intellectual Standards Essential to Reasoning well Within Every Domain of Thought. *Journal of Developmental Education*, 36(3), 34-35.
- Elmalı, O. ve Özden, H. Ö. (2016). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Ennis, H. R. (1989). Critical Thinking and Subject Specificity: Clarification and Needed Research. *Educational Researcher*, 18(3), 4-10.
- Ensar, F. (2003). Türkçe Eğitiminde Bir Öğretim Yönteminin Geliştirilmesine Kaynaklık Etmesi Bakımından Soru. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13 (13), 267- 285.
- Erişen, Y. (2004). İlk Günden Başöğretmenliğe (Editör: Ş. Şule Erçetin). *Eğitimin felsefi temelleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Facione, P. (1998). *Critical Thinking: What it is and what it Counts?* California Academic Press. [Online] <http://spu.edu/depts/health-sciences/grad/documents/ctbyfacione.pdf>, 21/06/2015 tarihinde erişilmiştir.
- Facione, P. (1990). The Delphi Report. Committee on Pre-college Philosophy. *American Philosophical Association*.
- Gelter, H. (2003). Why is Reflective Thinking Uncommon? *Reflective Practice*, 4 (3), 338-344.
- Gündoğdu, H. (2009). Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılığlar. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 57-74.
- Gürkaynak, İ., Üstel, F. ve Gülsöz, S. (2003). *Eleştirel Düşünme*. Eğitim Reformu Girişimi.
- Halonen, J. S. (1995). Demystifying Critical Thinking. *Teaching of Psychology*, 22(1), 75-81.
- Honer, S. M. ve Hunt, T. C. (1996). *Felsefeye Çağrı*. (Çev: H. Ünder). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, H. (1997). *Üniversite Öğrencilerinde Eleştirel Akıl Yürütme Gücü*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kazancı, O. (1989). *Eğitimde Eleştirci Düşünme ve Öğretimi*. Ankara: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Kazu, H. ve Demiralp, D. (2012). İlköğretim Birinci Kademe Programlarında Yansıtıcı Düşünmeyi Geliştiren Yöntemlerin Kullanılma Durumu (Elazığ ili örneği). *International Journal Educational Science*, 4(1), 131-145.
- Keskin, Y. (2011). *Sosyal Bilgilerin Felsefi Temelleri (2. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Lipman, M. (1988). Critical Thinking – What it can be? *Educational Leadership*, 10, 38-43.
- Mckee, J. S. (1988). Impediments to Implementing Critical Thinking. *Social Education*, 52(11), 444-446.
- Norris, S. P. (1985). Synthesis of Research on Critical Thinking. *Educational Leadership*, 42(8), 40-45.
- Paul, R. (1993). *Critical Thinking: How to Prepare Students for a Rapidly Changing World*. Santa Rosa: Foundations for Critical Thinking.
- Paul, R., Binker, A. J. A., Jensen, K., and Kreklau, H. (1990). *Critical Thinking Handbook: 4th-6th Grades, A Guide for Remodelling Lesson Plans in Language Arts, Social Studies and Science*. Shania State University: Foundation for Critical Thinking.
- Schön, D. (1983), Reflective Practitioner- How Professionals Think in Action, Basic Books, [Online], <http://www.sopper.dk/speciale/arkiv/book49.pdf>, 11.02. 2017 tarihinde erişilmiştir.
- Şahinel, S. (2002). *Eleştirel Düşünme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Taggard, G. L. and Wilson, A. P. (1998). *Promoting Reflective Thinking in Teachers: 44 Action Strategies*. USA: Corwin Press Inc.

- Tok, E. ve Sevinç, M. (2010). Düşünme Becerileri Eğitiminin Düşünme ve Problem Çözme Becerilerine Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 67-68.
- Topçu, N. (2005). *Felsefe*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ünver, G. (2003). *Yansıtıcı Düşünme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Yıldırım, C. (1997). *Bilimsel Düşünme Yöntemi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.